

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA INGLIZ TILI FONETIK KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHNING LINGVODIDAKTIK XUSUSIYATLARI

Xoldarova Soxiba Gulomjon qizi

Namangan davlat chet tillari instituti o'qituvchisi

E-mail: sohibahasanova25@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida ingliz tili fonetik ko'nikmalarini shakllantirishning lingvodidaktik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotning dolzarbligi O'zbekiston Respublikasida 2012-yildan buyon ingliz tilini boshlang'ich sinflardan o'qitish amaliyoti joriy etilganligi bilan bog'liq bo'lib, bu esa yosh o'quvchilarda to'g'ri talaffuz ko'nikmalarini erta shakllantirish zaruriyatini keltirib chiqaradi. Maqolada lingvodidaktika nazariyasi, tanqidiy davr gipotezasi (Critical Period Hypothesis) hamda artikulyatsion fonetika nazariyalari asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarining fonetik idrok xususiyatlari, o'zbek va ingliz tillari fonologik tizimlari o'rtasidagi interferentsiya muammolari hamda ularni bartaraf etish metodik vositalari yoritiladi. Tadqiqot natijalari boshlang'ich sinf ingliz tili o'qituvchilari, metodistlar va darslik mualliflari uchun amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: lingvodidaktika, fonetik ko'nikma, boshlang'ich sinf, ingliz tili, talaffuz, tanqidiy davr gipotezasi, fonologik interferentsiya.

Abstract: This article analyzes the linguodidactic features of forming English phonetic skills in primary school students. The relevance of the study stems from the fact that English has been taught from primary grades in the Republic of Uzbekistan since 2012, which creates a need for the early formation of correct pronunciation habits among young learners. Drawing on linguodidactic theory, the Critical Period Hypothesis, and articulatory phonetics, the article examines the phonetic perception characteristics of primary school

students, the phonological interference problems between the Uzbek and English sound systems, and the methodological tools for addressing them. The findings are of practical value for primary school English teachers, methodologists, and textbook authors.

Keywords: linguodidactics, phonetic skills, primary school, English language, pronunciation, Critical Period Hypothesis, phonological interference.

KIRISH

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012-yil 10-dekabrdagi "Chet tillarni o'rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-1875-son Qarori qabul qilinganidan buyon ingliz tili boshlang'ich sinflardan boshlab o'qitiladigan majburiy fanga aylandi [11]. Ushbu islohot yosh o'quvchilarda ingliz tili ko'nikmalarini, jumladan fonetik ko'nikmalarni, erta yoshdan boshlab to'g'ri shakllantirish masalasini metodik jihatdan dolzarblashtirdi. Zero, talaffuz ko'nikmalari keyingi bosqichlarda tuzatilishi ancha qiyin bo'lgan barqaror ko'nikma (habit) sifatida shakllanadi, shu sababli uni dastlabki bosqichdayoq to'g'ri yo'lga qo'yish nihoyatda muhimdir.

Shu bilan birga, boshlang'ich sinf o'quvchilarida fonetik ko'nikmalarni shakllantirish jarayoni ona tili (o'zbek tili) va o'rganilayotgan til (ingliz tili) fonologik tizimlari o'rtasidagi tizimli farqlar, o'quvchilarning yosh xususiyatlari va artikulyatsion apparatining rivojlanish darajasi kabi bir qator omillarga bog'liq bo'lib, bu omillarning barchasi yagona lingvodidaktik yondashuv doirasida hisobga olinishi zarur. Amaliyotda esa ko'pincha fonetik mashqlar tizimsiz, tasodifiy tarzda qo'llanilib, o'zbek-ingliz tillari o'rtasidagi fonologik interferentsiya yetarlicha e'tiborga olinmaydi. Mazkur maqola aynan shu bo'shliqni ilmiy jihatdan asoslashga qaratilgan.

Tadqiqotning maqsadi – boshlang'ich sinf o'quvchilarida ingliz tili fonetik ko'nikmalarini shakllantirishning lingvodidaktik xususiyatlarini ilmiy asoslash va samarali metodik vositalarni tizimlashtirishdan iborat.

Tadqiqot vazifalari:

Lingvodidaktika nazariyasi doirasida fonetik ko'nikma tushunchasining mazmun-mohiyatini ochib berish;

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining fonetik idrok va artikulyatsiya xususiyatlarini yosh psixologiyasi nuqtai nazaridan tahlil qilish;

O'zbek va ingliz tillari fonologik tizimlari o'rtasidagi interferentsiya muammolarini aniqlash;

Fonetik ko'nikmalarni shakllantirishning samarali metodik vositalarini tizimlashtirish.

Tadqiqot obyekti – boshlang'ich sinf o'quvchilarida ingliz tili fonetik ko'nikmalarini shakllantirish jarayoni; predmeti ushbu jarayonning lingvodidaktik xususiyatlari va metodik vositalari.

ADABIYOTLAR TAHLILI

“Lingvodidaktika” atamasi fanga 1969-yilda N.M. Shanskiy tomonidan kiritilgan bo'lib, u chet va nomahalliy tilni o'qitish nazariyasining umumiy qonuniyatlarini, xususan, til shaxsining shakllanish mexanizmlarini o'rganuvchi soha sifatida belgilanadi [1, p. 12]. N.D. Galskova va N.I. Gez ta'kidlashicha, lingvodidaktika bilan xususiy metodika o'rtasidagi munosabat nazariya va amaliyot munosabati emas: lingvodidaktika til o'zlashtirish mexanizmlarining umumiy qonuniyatlarini shakllantiradi, metodika esa bu qonuniyatlarni pedagogik jihatdan “qayta ishlab”, aniq darsliklar va mashqlar tizimida amalga oshiradi [2, p. 15]. Shu nuqtai nazardan, fonetik ko'nikmalarni shakllantirish alohida uslubiy usul emas, balki til shaxsining fonologik komponentini shakllantiruvchi lingvodidaktik jarayon sifatida qaralishi lozim.

Fonetik ko'nikmalarni yosh bosqichiga bog'liq holda shakllantirish zarurligini E. Lennebergning tanqidiy davr gipotezasi (Critical Period Hypothesis) ilmiy jihatdan asoslaydi: unga ko'ra, til (shu jumladan fonologik tizim)ni miyaning lateralizatsiyasi bilan bog'liq muayyan yosh davrida, taxminan bolalik va balog'atga yetish oralig'ida, o'zlashtirish eng samarali

kechadi [3, p. 176]. T. Skovel ushbu gipotezani ingliz tili fonologiyasiga nisbatan aniqlashtirib, taxminan 12 yoshdan keyin boshlangan chet tili o'rganuvchilar amaliy jihatdan ona tilida so'zlovchiga xos talaffuzga erisha olmasligini ta'kidlaydi [4, p. 101]. Bu esa boshlang'ich sinf yoshi (7–10 yosh) fonetik ko'nikmalarni shakllantirish uchun eng qulay davr ekanligini ko'rsatadi.

P. Rouch ingliz tili fonetikasini segmentar (unli va undosh tovushlar) va suprasegmentar (urg'u, ritm, intonatsiya) darajalarga ajratib, har ikkala darajaning ham nutqiy muloqotda muhim rol o'ynashini asoslab beradi [5, p. 18]. J. Kenvorti esa amaliy metodika nuqtai nazaridan talaffuzni o'rgatishda eshitib idrok etish (perception) ko'nikmasining talaffuz (production) ko'nikmasidan oldin shakllantirilishi zarurligini ta'kidlaydi, chunki o'quvchi eshitib farqlay olmagan tovushni to'g'ri talaffuz qila olmaydi [6, p. 7].

J. Bryuster, G. Ellis va D. Jirar boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan ishlashda qo'shiqlar, qofiyalar, harakatli o'yinlar va takrorlashga asoslangan faoliyatlarning fonetik ko'nikmalarni tabiiy tarzda shakllantirishdagi ahamiyatini alohida ta'kidlaydilar [7, p. 116]. V.A. Skott va L.H. Ytreberg yosh o'quvchilarning diqqat konsentratsiyasi qisqa, ammo taqlid qilish qobiliyati yuqori bo'lishini hisobga olib, fonetik mashqlarni qisqa, jismoniy harakat bilan uyg'unlashtirilgan va ko'p marta takrorlanadigan tarzda tashkil etishni tavsiya qiladi [8, p. 34]. P.M. Kaleffi Yevropa boshlang'ich sinf darsliklarini tahlil qilib, ko'pchilik darsliklarda fonetikaga yetarlicha o'rin ajratilmaganligi va o'qituvchilarning fonetik tayyorgarligi past darajada ekanligini aniqlaydi, bu esa metodik materiallarni maxsus ishlab chiqish zarurligini ko'rsatadi [9, p. 45].

Mahalliy tadqiqotlarda Sh. Ernazarova ingliz tilida talaffuzni o'rgatishda zamonaviy kompyuter dasturlari (CAPT – Computer-Assisted Pronunciation Training vositalari)ning tovush tanib olish va vizual fonetik fikr-mulohaza berish orqali o'quvchilarning talaffuz aniqligini oshirishdagi rolini yoritadi [10, p. 9], bu esa an'anaviy metodlarni zamonaviy raqamli vositalar bilan boyitish imkoniyatini ko'rsatadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda qiyosiy-tahliliy metod, kontrastiv fonologik tahlil hamda kontent-tahlil usullaridan foydalanildi. Nazariy tahlil uchun lingvodidaktika, tanqidiy davr gipotezasi va artikulyatsion fonetikaga oid xalqaro va mahalliy ilmiy adabiyotlar jalb qilindi. O'zbek va ingliz tillari fonologik tizimlarini qiyoslash orqali boshlang'ich sinf o'quvchilarida uchraydigan tipik talaffuz xatolari aniqlandi va ularni bartaraf etishning metodik vositalari tizimlashtirildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining fonetik idrok xususiyatlari

Tanqidiy davr gipotezasiga ko'ra, 7–10 yoshli o'quvchilar nutq apparati va eshitish idrokining yuqori moslashuvchanligi tufayli yangi fonemalarni idrok etish va takror ishlab chiqarishda kattalarga qaraganda ustunlikka ega [3, p. 176; 4, p. 101]. Shu bilan birga, ushbu yoshdagi o'quvchilarning ongli fonetik tahlil qilish (masalan, transkripsiya belgilarini tushunish) qobiliyati hali yetarlicha shakllanmagan bo'ladi, shu sababli fonetik ko'nikmalar asosan ongsiz taqlid (imitatsiya) va ko'p marta takrorlash orqali, o'yin va musiqiy faoliyat vositasida shakllantirilishi lozim [7, p. 116; 8, p. 34].

O'zbek va ingliz tillari fonologik tizimlari o'rtasidagi interferentsiya

Lingvodidaktik tahlil shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich sinf o'quvchilarining ingliz tili talaffuzidagi aksariyat xatolari ona tili (o'zbek tili) fonologik tizimining ta'siri, ya'ni fonologik interferentsiya natijasida yuzaga keladi [5, p. 21]. Bunga sabab, o'zbek tilida ingliz tiliga xos bir qator fonemalar (masalan, tish oraliq'i undoshlari) mavjud emasligi, shuningdek ikki tilning urg'u va ritmik tizimi tubdan farq qilishidir: ingliz tili urg'u-vaqtli (stress-timed) ritmga ega bo'lsa, o'zbek tili bo'g'in-vaqtli (syllable-timed) ritmga tayanadi. Eng tipik interferentsion xatolar va ularni bartaraf etishning metodik yechimlari quyidagi jadvalda tizimlashtirilgan:

Fonetik xususiyat	Tipik interferentsion xato	Metodik yechim
Tish oraliq'i undoshlari /θ/, /ð/	O'zbek tilida analogi yo'qligi sababli /s/, /z/ yoki /t/, /d/ bilan almashtirish [5, p. 47]	Artikulyatsion demonstratsiya, ko'zgu oldida mashq, minimal juftliklar
/w/ va /v/ farqi	O'zbek tilida bitta fonemaga yaqinlashtirilib, ikkalasi ham /v/ sifatida talaffuz qilinishi [5, p. 52]	Lab holatini vizual ko'rsatish, kontrastli juftliklar bilan mashq
Unlilar cho'ziqligi (bit/beat)	O'zbek tilida fonologik cho'ziqlik farqlanmagani sababli unlilarni bir xil talaffuz qilish	Ritmik mashqlar, cho'ziqlikni imo-ishora bilan ko'rsatish
So'z urg'usi va ritm	Ingliz tili urg'u-vaqtli (stress- timed), o'zbek tili bo'g'in- vaqtli (syllable-timed) ritmga ega bo'lgani sababli har bo'g'inga teng urg'u berish	Qofiyalar, qo'shiqlar va chapak (clapping) orqali urg'uni his qildirish

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, interferentsion xatolarning aksariyati artikulyatsion jihatdan tushuntirish va vizual-eshituv mashqlar orqali samarali bartaraf etilishi mumkin, biroq bu jarayon tizimli va uzluksiz olib borilishini talab qiladi.

Fonetik ko'nikmalarni shakllantirishning metodik vositalari

O'tkazilgan tahlil asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarida fonetik ko'nikmalarni shakllantirishning quyidagi metodik vositalari eng samarali hisoblanadi: birinchidan, eshitib farqlash (auditory discrimination) mashqlari, ular orqali o'quvchi talaffuzdan oldin tovushlar farqini eshitib anglashni

o'rganadi [6, p. 7]; ikkinchidan, minimal juftliklar (masalan, ship–sheep, bat–bad) asosidagi mashqlar, ular fonemalar orasidagi ma'no farqlovchi xususiyatni ko'rsatadi; uchinchidan, qo'shiq, qofiya va ritmik o'yinlar, ular orqali suprasegmentar xususiyatlar (urg'u, ohang) tabiiy kontekstda o'zlashtiriladi [7, p. 118]; to'rtinchidan, artikulyatsion demonstratsiya va vizual vositalar (og'iz holati sxemalari, ko'zgu oldida mashq), ular ayniqsa o'zbek tilida analogi bo'lmagan tovushlarni o'rgatishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bundan tashqari, Sh. Ernazarova ko'rsatganidek, zamonaviy CAPT dasturlari orqali o'quvchining o'z talaffuzini audio yozib, ona tilida so'zlovchi namunasi bilan solishtirish imkoniyati fonetik o'z-o'zini nazorat qilish ko'nikmasini rivojlantiradi [10, p. 10].

XULOSA VA TAVSIYALAR

O'tkazilgan tahlil shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich sinf o'quvchilarida ingliz tili fonetik ko'nikmalarini shakllantirish nafaqat metodik, balki chuqur lingvodidaktik asosga ega bo'lgan jarayon bo'lib, u yosh psixologiyasi, tanqidiy davr gipotezasi hamda o'zbek-ingliz tillari fonologik tizimlari o'rtasidagi kontrastiv tahlilni hisobga olishni talab qiladi. Boshlang'ich sinf amaliyoti uchun quyidagi tavsiyalar taklif etiladi:

Fonetik mashqlarni dastlabki bosqichdanoq tizimli va uzluksiz tarzda, alohida mavzu emas, balki har bir darsning tarkibiy qismi sifatida olib borish;

O'zbek va ingliz tillari fonologik tizimlarini qiyoslash asosida tipik interferentsion xatolarni oldindan bashorat qilish va ularga qaratilgan maxsus mashqlar tayyorlash;

Talaffuzni o'rgatishda avval eshitib farqlash, so'ngra talaffuz qilish tamoyiliga rioya qilish;

Qo'shiq, qofiya, harakatli o'yinlar va zamonaviy CAPT dasturlari kabi vositalarni uyg'unlashtirgan holda qo'llash.

Kelgusi tadqiqotlarda taklif etilgan metodik vositalarning boshlang'ich sinf o'quvchilari talaffuz sifatiga ta'sirini pedagogik eksperiment asosida empirik baholash dolzarb yo'nalish bo'lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Shanskiy N.M. O nekotorykh aktual'nykh voprosakh metodiki russkogo yazyka kak nauki // Russkiy yazyk v natsional'noy shkole. – 1969. – S. 9–14.
2. Galskova N.D., Gez N.I. Teoriya obucheniya inostrannym yazykam: Lingvodidaktika i metodika. – M.: Izdatel'skiy tsentr “Akademiya”, 2006. – 336 s.
3. Lenneberg E.H. Biological Foundations of Language. – New York: John Wiley & Sons, 1967. – 489 p.
4. Scovel T. A Time to Speak: A Psycholinguistic Inquiry into the Critical Period for Human Speech. – Cambridge, MA: Newbury House, 1988. – 197 p.
5. Roach P. English Phonetics and Phonology: A Practical Course. – 4th ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2009. – 226 p.
6. Kenworthy J. Teaching English Pronunciation. – London: Longman, 1987. – 164 p.
7. Brewster J., Ellis G., Girard D. The Primary English Teacher's Guide. – New ed. – Harlow: Pearson Education, 2002. – 288 p.
8. Scott W.A., Ytreberg L.H. Teaching English to Children. – London: Longman, 1990. – 115 p.
9. Caleffi P.-M. Teaching Pronunciation to Young Learners in an ELF Context. An Analysis of Pronunciation Activities in English Coursebooks for the Primary School [Electronic resource] // EL.LE. – 2023. – Vol. 12, No. 2. URL: https://edizionicafoscari.unive.it/media/pdf/article/elle/2023/2/art-10.30687-ELLE-2280-6792-2023-02-001_fbYrGgn.pdf (murojaat sanasi: 29.08.2026).

10. Ernazarova Sh. Ingliz tilida talaffuzni o'rgatishda samarali zamonaviy kompyuter dasturlari // "Maktabgacha va maktab ta'limi" jurnali. – 2025. – 3(5). – B. 7–11.

11. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012-yil 10-dekabrdagi "Chet tillarni o'rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-1875-son Qarori. – Toshkent, 2012.